

סיוון תשע"ח – יוני 2018

פרשנות פמיניסטית

דבורה עברון

הדברים נאמרו ביום העיון לזכר אהובה בן-אהרון, בו הושק הספר **דורשות טוב2** – פירוש פמיניסטי משותף לסוגיית בן סורר ומורה – פרק ח' במסכת סנהדרין. הפירוש נכתב על-ידי משתתפות בית המדרש "יצרות ניגון" במדרשה, ונערך ע"י ד"ר אליזבת גולדוין

פרשנות פמיניסטית היא מושג כולל שמכיל בתוכו גישות רבות, לעיתים מנוגדות, להבנת טקסטים כתובים. המשותף לגישות השונות היא נקודת מבט ביקורתית, שמתמקדת בחשיפת הבניות מגדריות וחברתיות, ומשום כך בדרך כלל עוסקת בזכויות הפוליטיות, החברתיות והכלכליות של נשים. קריאה פמיניסטית תשאל אודות מקומן החברתי של נשים וקבוצות מיעוט ותראה לבדוק את המעמד המשפטי והחברתי של נשים בתקופות המסורתיות השונות, והשינויים שעובר מעמד זה. מכיוון שאין גישה פמיניסטית אחת לכתבי הקודש ולטקסטים המסורתיים, ומשום שהביקורת והפרשנות הפמיניסטית הן תולדה של מוטיבציות שונות, ניתן לדבר על תחומים שונים בהם עוסקת הפרשנות הפמיניסטית, ומטרות שונות אותן היא מבקשת להשיג.

אחד התחומים הבולטים בפרשנות פמיניסטית הוא העיסוק בפטריארכיה המתוארת בטקסט, בחוקים ובסיפורים השונים. יש חוקרות שעוסקות בפטריארכיה מתוך נקודת מבט ביקורתית, תוך קריאת תיגר ברורה על ערכים פטריארכליים. קריאת תיגר זו היא פעולה פוליטית המכוונת כנגד המסד הדתי הפטריארכלי. מטרתה היא התנגדות להסתמכות על המקרא המתאר את הפטריארכיה בעבר, כבסיס להמשך קיום הפטריארכיה בהווה. טקסט מסורתי אינו רק מסמך דתי או היסטורי אלא גם מסמך פוליטי, מכיוון שהוא ממשיך לעצב חברות דתיות וחילוניות בנות זמננו. משום כך לפרשנות פמיניסטית יש תפקיד פוליטי לא רק עבור נשים דתיות, אלא גם עבור נשים בכלל בחברות חילוניות שצמחו מתוך חברות דתיות מסורתיות.

פן נוסף של הגישה הביקורתית להיבט הפטריארכלי של הטקסט, שם דגש על יחסי הכוחות בין גברים ונשים, תוך התייחסות לתהליכים חברתיים שמטפחת הפטריארכיה, כפי שהם מתוארים בטקסט. קריאה זו של הטקסט מניחה שלסיפור יש אג'נדה פטריארכלית, ושמטרת הטקסט לספר את סיפור כך שההגמוניה הגברית תישמר. דוגמה בולטת לגישה זו ניתן לראות בפרשנות פמיניסטית לסיפורי רות ואסתר. שני הסיפורים מספרים על שתי נשים שניתן היה להזדהות איתן כנשים יוזמות ומנהיגות. סיפורה של רות מתאר אישה שעוזבת את בית אביה, ונוקטת פעולה יזומה על מנת להבטיח לעצמה בן זוג והמשכיות למשפחת בעלה המנוח. אסתר עושה שימוש ביופייה ובחוכמתה הנשית על מנת להציל את עמה מפגיעה. שני הסיפורים, באופן בו הם מסופרים בתנ"ך, הופכים לסיפורים אודות ההנהגה הגברית. סיפורה של רות הופך לסיפור אודות גאולתה ע"י בועז, והיותה מולידה של שושלת בית דוד, שושלת המלכים הגברית. סיפורה של אסתר הופך לסיפור אודות צדיקותו של מרדכי ועלייתו לדרגת סגן המלך אחשוורוש, מנהיג היהודים בדורו.

התבוננות אחרת בתכנים החברתיים והפוליטיים של הטקסט, יוצאת מתוך הנחה שהטקסט עצמו אינו פטריארכלי בצורה מובהקת, אלא מכיל בתוכו עמדות חברתיות ומוסריות רבות, ושהמרכיבים הפטריארכליים הובלטו ע"י הפרשנים המסורתיים, עד שנדמה שהפטריארכליות היא המגמה העיקרית. גישה פרשנית זו מציעה לקרוא את הטקסט ללא התיווך של הפרשנות המסורתית, ולייצור חלופה פרשנית לפרשנות המוכרת. המטרה המרכזית של גישה פרשנית זו היא הרכבת ההיסטוריה החסרה של נשים, תוך חשיפה דמוי ארכיאולוגית של "אבני בניין" היסטוריות ורעיוניות המפוזרות בטקסט. פרשנות פמיניסטית כזו היא לא רק תיאורית והיסטורית, אלא בעיקר קונסטרוקטיבית והרמנויטית. היא חותרת לבניית תיאולוגיה פמיניסטית, כזו שמתבססת על הטקסט המסורתי ומוצאת בו בסיס תרבותי, אידיאולוגי וערכי, לשוויון ולהתנגדות ליחסי שולט ונשלט מכל סוג שהוא.

גישה פרשנית פמיניסטית נוספת מדגישה את ההתבוננות הדיאלקטית בנושאים של פטריארכיה וחברה כפי שהם באים לידי ביטוי בטקסטים מסורתיים. המשימה המרכזית של פרשנות זו היא התבוננות בטקסט כך,

שהכוחות המדכאים שבו והכוחות המשחררים שבו יובהרו ויוכרו. גישה זו מכירה בכך שאמנם טקסטים מסוימים יכולים לשמש כטיעונים נגד פמיניזם לא מפני שהם אינם מובנים או שרק פן מסויים בהם הודגש, אלא מפני שהם אכן טקסטים שרואים באישה יצור נחות לגבר, ומבססים את מעמדו של הגבר כשולט באישה, אך באותה מידה קיימים טקסטים שמעודדים התנגדות לעבדות, לגזענות ולשוביניזם. מה שמבחין בין התנ"ך כטקסט של דיכוי, לבין התנ"ך כטקסט שמספק מקורות במאבק לדיכוי פטריארכלי, אינו סיפור זה או אחר, אלא קבלת הטקסט התנ"כי כמכלול שמכיל בתוכו, בנוסף לפטריארכיה גם מאבק נגד הדיכוי הפטריארכלי. קבלת הטקסט בצורה זו מהווה פרדיגמה לשינוי תרבותי, ומקור השראה למאבקים חברתיים ולחזון של חרות ושוויון.

פרשנות פמיניסטית, לפי גישה זו, צריכה לחשוף את הטקסט לתהליך דיאלקטי של קריאה ביקורתית והערכה פמיניסטית. תהליך זה יהיה מורכב משני שלבים פרשניים: השלב הראשון הוא שלב "פרשנות של חשד" (A hermeneutic of suspicion). בשלב זה יוצאת הפרשנית מתוך הנחה שאמנם הטקסט לא המציא את הפטריארכיות, אך היא היתה כל כך מבוססת באותה תקופה, עד כי לא עלה על דעתם של הכותבים להתנגד לה, ושלא כן קיימים תכנים פטריארכליים רבים בטקסט ויש צורך לחשוף אותם ולבקורם. השלב השני הוא שלב "פרשנות של חסד" (A hermeneutic of grace). בשלב הזה הפרשנית יוצאת מתוך הנחה שלטקסט יש נקודת מבט ניטראלית מבחינה מגדרית. זאת מכיוון שמחבריו עסקו במבנה חברתי שהיה מקובל ומטרתם היתה לנהל חברה בצורה היעילה ביותר, מבלי להסביר או להצדיק את הסדר החברתי, ולכן גם מבלי להתייחס להבדלים מהותיים בין גברים לנשים. נקודת מבט זו מאפשרת לחפש היבטים מוסריים רחבים שמתאימים לניהול חברה בצורה היעילה ביותר והערכית ביותר בחברה בת זמננו.

חשיפת העמדות המנוגדות הללו מדגישה את הסתירה הפנימית, וחושפת את הסכנה בעמדה הניטראלית בנושאי מגדר. מצד אחד נשים היו בעמדה חברתית נחותה. מצד שני המסורת לא מסמנת אותן כנחותות מבחינה אנושית. לפער הזה בין אידיאולוגיה ומבנה חברתי יש חיסרון ברור מכיוון שהוא אינו מסביר את חיי האנשים, הוא אינו נותן לאנשים דרך להבין מדוע לנשים אין גישה לספירה הציבורית. דיסוננס כזה אינו יכול להחזיק מעמד לאורך זמן, ובסופו של דבר נוצרה ספרות פרשנית שמנסה להסביר את הסיבות שבגללן נשים הודרו מהציבוריות. ההסברים הללו, שהובאו במסגרת הפרשנות המסורתית, תמכו בפטריארכיות מתמשכת ובהגדרת נשים כנחותות.

על מנת להתמודד עם הפרשנות המסורתית יש צורך לחשוף אותה כך שתתאפשר "קריאה יחפה" של הטקסט. אין זה דבר קל כלל ועיקר. חלק מהמסורות הפרשניות כבר הפכו להיות חלק מהקריאה של הפשט. לשם כך יש לקרא קריאה איטית וקרובה לטקסט, לחפש מה המילים הכתובות, היכן הפרשנות המסורתית מוסיפה לסיפור ומדוע. בנוסף לכך על הקוראת להבין את ההנחות אותן היא מביאה מראש לטקסט וכיצד הנחות אלו מתערבות בקריאת המקור. מדובר בתהליך מתמשך של גילוי. דוגמה לכך היא הפרשנות המסורתית לפרשיית אשת יפת תואר ובעיקר לציווי על האישה השבויה שלא לעשות את ציפורניה ושערותיה. הפסוקים מתפרשים בפרשנות המסורתית לכיוונים שונים, אפילו מנוגדים, וניתן לשים לב לקשר שבין הפרשנות לאופן שבו הפרשן תופס נשים ומקומן בחברה. יש פרשנים הרואים בניוול האישה מטרה על מנת לגרום לאיש הישראלי ששבה אותה למאוס בה ולא להשאירה בביתו, ויש פרשנים שתופסים את הזמן הזה בו האישה מצווה שלא לטפל בשערותיה וציפורניה כזמן שניתן לה להתאבל על בית אביה ומשפחתה כך שתוכל להמשיך בחייה בביתה החדש. ניתן לראות שיש כאן שתי גישות לאישה. גישה אחת רואה בה חפץ אותו האיש רוצה בגלל יופיה ואם היא תהיה לא יפה האיש ימאס בה. כדאי לשים לב שגישה זו גם רואה באיש אדם שמונע מתאוותו בלבד. לעומת זאת פרשנות שמתייחסת לצורך של האישה להתאבל על עברה על מנת שתוכל לחיות בהווה החדש שלה, רואה באישה אדם עם צרכים ורגשות ומדגישה את היענות התורה לכך.

תחום בולט נוסף של הפרשנות הפמיניסטית לטקסט המקראי עוסק בהשמעת קולן של הנשים, היינו בהבאת סיפורן של הנשים במקרא מנקודת מבט של נשים. פרשנות פמיניסטית כזו מתחילה מהצורך להכיר בכך שחוויות של נשים כפי שהן מעידות עליהן, נעדרות מההיסטוריה היהודית ומהחוויות המעצבות את התודעה המסורתית. דוגמה טובה לכך היא סיפור האישה הגדולה משונם. כשאלישע שואל את גיחזי מה לעשות עבור האישה השונמית מחליטים שני הגברים שהיא ודאי רוצה ילד. פרשנות פמיניסטית תניח

שרצונותיה וצרכיה של האישה יכולים להיות מגוונים ואפילו לא בתחום האמהות. חשוב לחפש את הקול הנשי בטקסט, מכיוון שנשים שמוצאות את הקול הנשי באמצעות הסיפורים אודות הגברים שסופרו ע"י גברים, לומדות להזדהות עם האישה באופן שבו הגבר רואה אותה.

פרשנות פמיניסטית שמחפשת לבנות נרטיבים נשיים אלטרנטיביים, יכולה להיעשות בעזרת ארבעה שלבים בקריאת הטקסט. השלב הראשון הוא שלב ההזדהות עם הדמויות הנשיות הנוכחות והנעדרות מהסיפור. בשלב השני הקוראת מזהה ומבקרת את הפרשנות המסורתית, בעיקר זו שמתמקדת בנרטיב הגברי של הסיפור. השלב השלישי הוא חיפוש אחר ערכים חברתיים ופוליטיים כפי שהם באים לידי ביטוי מקריאה "יחפה" של הטקסט. בשלב הרביעי הפרשנית הפמיניסטית בונה את הסיפור מחדש, תוך חיפוש אחר נרטיבים אלטרנטיביים לסיפור עצמו.

סיפורי בראשית מכילים בתוכם גם את אחד הסיפורים המרכזיים בהם האישה נעדרת, ודווקא היעדרותה מבקשת התייחסות. התבוננות בסיפור עקדת יצחק תוך שימת דגש על היעדרותה של אימו, מבקשת למצוא משמעות להיעדרותה של שרה, ועושה זאת מתוך התבוננות בסיפור העקדה דרך עיניים מגדריות. נרטיב אפשרי לסיפור העקדה, מתעכב על היעדרותה של שרה, ובעזרת בחינה מדוקדקת, מילה במילה, של הטקסט המקראי, מעלה אפשרות שסיפור העקדה הוא סיפור על טקס חניכתו של יצחק, ועל הבדלי הגישות בין אברהם לשרה אודות התהליך שבאמצעותו צריך בנם לעבור מנערות לבגרות. אברהם ושרה חלוקים לגבי השאלה האם בנם צריך לגלות מביתם למקום אחר, תוך התנסות בטקס פיזי שיש בו סכנה, על מנת להיות כשיר לקבל על עצמו את תפקיד היורש. ייתכן שהיעדרותה של שרה מסיפור העקדה היא דרכו של המספר להצביע על האלטרנטיבה שנבחרה. בטקסט המקראי עצמו וגם בפרשנות התלמודית ניתן למצוא מעין ביקורת על בחירה זו, המקרא מספר שלאחר העקדה יצחק עזב את אברהם והלך לגור עם ישמעאל בבאר לחי רואי והוא מצליח להתנחם רק לאחר שהוא נושא את רבקה לאישה ומביאה לאוהל אימו. הפרשן התלמודי דורש את סמיכות פטירתה של שרה לעקידה במדרש הידוע שמותה נגרם מהידיעה שאברהם עקד את יצחק.

"המדרש הנשי היוצר" הוא כלי פרשני נוסף, באמצעותו ניתן להשמיע את הסיפור הלא-כתוב והלא-מסופר של נשים. המדרש מתמקד בסיפורן של נשים מזווית הראייה שלהן, ומעלה קול אחר שהיה חסר עד כה, תוך התייחסות לסיפור שלא סופר. מדרש יוצר לסיפור העקדה, אותו יצרה רבקה לוביץ', מציע נרטיב לפיו אלוהים פנה תחילה לשרה וציווה עליה לעקוד את יצחק. שרה מסרבת לאלוהים ולכן הוא פונה לאברהם. לוביץ' מבססת את המדרש שאותו יצרה על פסוקים מהתנ"ך שמרמזים לעצמאות המחשבה של שרה, ותולה את הוראת המלאך לאברהם שלא לעקוד לבסוף את בנו בתפילה של שרה ובקבלת האל את עמדתה.

מטרה נוספת של הפרשנות הפמיניסטית קשורה בהערכת התפקידים הנשיים כפי שהם מוצגים בטקסט המסורתי. הפרשנות המסורתית מייחסת חשיבות רבה לפעולתם של הגברים, ולמרחב הציבורי בו הם פועלים, וממעטת להתייחס, אם בכלל, לפעולותיהן היומיומיות של נשים במרחב הביתי שלהן. פרשנות פמיניסטית שכותבת אודות הנשים במרחב הביתי מבקשת להרים את קרנו הערכי של הבית. היא מבקשת להעמיד את ערכו של המרחב הביתי כשווה ערך למרחב הציבורי, כשווה בהשפעתו על הסיפור ההיסטורי, וע"י כך להעצים את חלקן של הנשים העושות בביתן ואת חשיבות הבית עבור נשים וגברים כאחד. פרשנות זו מבקשת לראות במרחב הביתי ובמרחב הציבורי שתי רגליים שוות, עליהן מושתתות התרבות והחברה.

נקודה אחרונה להתייחסות קשורה לאופן יצירת הפרשנות. הפרשנות הפמיניסטית המובאת בשתי היצירות של "דורשות טוב" נוצרה בקבוצה ובחברות. שמות הנשים השותפות ליצירת הפרשנות רשומים בספר אבל ההבנה היא שהפרשנות היא יצירה משותפת ונובעת מתוך הלימוד המשותף. אפשר לומר שהפרשנות לא היתה מגיעה לעומק ולרוחב שהיא הגיעה אליהם אלמלא התהליך הפרשני נעשה במשותף ועל כן היא אינה יכולה להיקרא בשמה של אישה יחידה. זו הפרשנות של כולן. המסורת הפרשנית היהודית נטועה עמוק בתוך הפרשנות המשותפת. זוהי אחת מגולות הכותרת של הפרשנות התלמודית, אחת מתרומותיה המשמעותיות לעולם הלימוד. יחד עם זה המסורות הפרשניות של ימי הביניים והעת החדשה ממוקדות בפרשנות של האיש הבודד. המהלך הפמיניסטי של הלימוד המשותף מחייה את המסורת עתיקת הימים ומחדש את הפרשנות שנוצרת מתוך קשר, מתוך הקשר עם הטקסט ומתוך הקשר בין המפרשות.

מקורות לכתיבת המאמר:

בינה, מ. (2005, נובמבר). **אוהל משלה: מה התרחש באוהלה של שרה? NRG מעריב יהדות**. הורד 1 בדצמבר, 2005, מ <http://www.nrg.co.il/online/11/ART1/012/146.html>

האופטמן, י. (2001). "נשים קוראות תלמוד". בתוך ר. לוי מלמד (עורכת), **הרימי בכח קולך: על קולות נשיים ופרשנות פמיניסטית בלימודי היהדות**, ע"מ 28-40. תל אביב: ידיעות אחרונות ספרי חמד.

לוביץ, ר. (2003). "ותלך לדרושי – מדרש נשי יוצר". בתוך י. כהן (עורכת), **האשה ביהדות: סדרת דיונים** (כרך 11). רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.

פרדס, א. (1996). **הבריאה לפי חוה, גישה ספרותית פמיניסטית למקרא**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

Fewell, D. N. (1993). *Reading the bible ideologically: feminist criticism*. In S. R. Haynes and S. L. McKenzie (Ed.), **To each its own meaning; an introduction to biblical criticisms and their application** (pp. 237-251). Louisville Kentucky: John Knox Press.

Frymer Kensky, T. S. (2002). **Reading the women of the bible**. New York: Schocken Books.

Fuchs, E. (1982). *Status and role of female heroines in the biblical narrative*. **Mankind Quarterly**, 23/2, 149-161.

Plaskow, J. (1991). **Standing again at sinai, judaism from a feminist perspective**. New York: Harper Collins Publishers.

Ross, T. (2004). **Expanding the palace of torah – orthodoxy and feminism**. USA: Brandeis University Press.

Schussler Fiorenza, E. (1984). **Bread not stone, the challenge of feminist biblical interpretation**. Boston: Beacon Press.

Trible, P. (1989). *Five loaves and two fishes: feminist hermeneutics and biblical theology*. **Theological Studies**, 50, 279-295.

Zierler, W. (2005). *In search of a feminist reading of the akedah*. **Nashim: A Journal of jewish women's studies & g ender issues**, 9, 10-26.